

הערים הגדולות של אסיה (חלקן)

אוגוסט-ספטמבר 2017

14.8.17

נמל התעופה הבינלאומי של הונג קונג, צ'ק לאפ קוק, בדרך לסיאול. פסגת הר הושטחה אפיים ארצה, ים נהפך ליבשה והנמל המיועד ל-80 מיליון נוסעים, יותר מהית'רו ו-jfk יחדיו (מרגישים את זה מאוד), נמל הקרגו הגדול והעסוק בעולם, נמסר לתכנון לנורמן פוסטר, וקם. הונג קונג היא תחנה בדרך, בנתיב כמה מן הערים הגלובליות של אסיה, אלה שאולי מסמנות למערב לאן פניו. נראה.

15.8.17

סיאול. היום יום העצמאות של קוריאה, הוא יום השחרור מהכיבוש היפני (אחר כך, בשנות ה-90, יפן שלחה מאות מיליונים וטכנולוגיות לקוריאה תמורת ויתור על תביעותיה ההיסטוריות ודחפה אותה קדימה אל מקומה הנוכחי). בבוקר ציינו בטקס מסורתי בשדרה מול ארמון גיונגבוק את יום השבת גופותיהם של עובדי הכפיה שנלקחו ליפן בחזרה לארצם וחילקו בקבוק מים ומאפה לנוכחים, ובערב יצאו לרחובות, לאכול ולקנות. ברחבת בניין העיריה החדש - מופע גדוש של קימורי זכוכית, קירות ירוקים ופסלים סביבתיים ליטרליים - פירקו ציוד של הפגנה נגד טראמפ. אין בכלל תחושה שהעיר היא אחת הצפופות בעולם. היא עשויה שדרות רחבות מאוד ורבי קומות בצדדיהן - מסודרת (כך גם פינת העישון בחוץ, תחנות מיוחדות לעצירת מוניות, זמזמים פותחי דלתות, תורים מופתיים, שקט ברחובות) אבל מאוד לא אחידה, וכשאי אפשר יותר - שכונות צרות יחסית, קמעונאיות, משולטות בניאונים אנכיים ושוקקות. קונים. קונים בחנויות הרשת ובשווקים, ברחובות, בפסאזים ובמערכת המתפשטת של קניונים תת קרקעיים, ודאי כי לח ורטוב וחם בקיץ וקר מאוד ומושג בחורף. קונים גם ב-DDP, מתחם העיצוב שבנתה זהה חדיד על חורבות מתחם ספורט ושוק של רוכלים זעירים. לא ממש בניין אלא תנופת תנועה של חומר ושלנו בעקבותיו. הציבור תרם מאות מיליוני דולרים, חברות בנות של סמסונג בנו והרוויחו, גם היא. ואיזה כוח דמיון מסעיר ויפי צורה וחומר ועונג גילוי לא נגמר! כך זה נראה במרכז סיאול, בהתרשמות בתולית, בלי לדבר.

16.8.17

סיאול. כמו הבחורה בשירו של PSY "קאנגגם סטייל" (המכונה במקומותינו גאנגם סטייל - האותיות החכיות חמקמקות והאפיות מאתגרות), עומדים עכשיו צעירי שדרת קאנגגם הלבושים יפה, שיצאו ממשרדי ההייטק וחברות ההשקעה והייעוץ הפיננסי וקרנות ההון סיכון שלהם, בסדר מופתי בתור לאוטובוס, ובלילה יחזרו, פראים וחרמנים, לאתרי הבילוי של השכונה. מגדל הכסף הבוהק של אימפריית סמסונג, שצורתו העקומה המשונה המתגלה כשמתקרבים אליו נולדה בגלל התעקשותו של בעל בניין ישן שלא למכור, חולש על נוף השכונה, שחלקה קמה על אדמה חקלאית וחלקה על בתים שהיו, ומחירה מאמירים. מהקומה ה-31 של מגדל מגורים בשכונה שזכיתי לבקר בו נראים עוד מתחמים מסוגו בעיר, כמו אלה המוכרים לנו אבל הרבה יותר מרובים ונישאים. עוד קודם לכן, במרומי מגדל סיאול - מה היינו עושים בלי המבט השליט, כלום לא יכולנו לדעת בלעדיו - מתאששת התחושה המוקדמת מפני הארץ: העיר מורכבת מאיים של שכונות נמוכות ישנות, מיעוטן בבניה מסורתית, הנתונים בין מתחמים ושורות של רבי קומות וגורדי שחקים של מגורים ומשרדים, שמתפרשים השמימה ואל קצות האופק. רוב תושביה של סיאול רבתי גרים בהם. לא בכדי מבשרת התכנית לעיר לשנת 2020, שיהיו בה חמישה מוקדים שונים. לימודי התיכון עולים כסף, מספרים לי, האוניברסיטה ודאי, ובכל זאת יש עודף גדול של עובדים מיומנים ומחסור גדול בעובדי שירותים, ולכן מביאים סינים וויטנאמים ונפאלים. אצטרך לברר היכן חיים מי שלא למדו והסתדרו ולא הצליחו להשיג את המשכנתא לדירה. כי דיור ציבורי, אומרים לי, אין. פרויקטים אורבניים יש. מרכז העיצוב אתמול והיום - סיאולו 7017, הגרסה המקומית להיליין של מנהטון, ממחיש את ברק (עצם) ההמצאה ההיא ונמסר גם הוא לתכנון חברה מערבית משגשגת. למרגלותיו, מול הכניסה לתחנת הרכבת סיאול, שרועים חסרי בית. וברחוב, האוכל בדוכנים טעים-טעים והאנשים נעימים עד מאוד.

17.8.17

סיאול. לא נוגעים. רק לרגע ובהיסוס, כשחוששים שאדרס, אבל לא חיבוק, לא נשיקה, לא לחיצת יד אפילו. אחר כך ייחסה את זה אני (תודה, אלונה), אמריקאית-קנדית שמלמדת באוניברסיטה הלאומית של סיאול, להדיקות של המסגרת המשפחתית והקהילתית. אפשר לחוש היטב את ההימנעות, השמרנות ומידה גדולה של ציות בחוץ של היומיום. איך שמתלבשים, איך שמדברים, איך שנוהגים, ועוד רמזים של הביטוס שאפשר להתחיל לשער. הילדים קמים בבוקר ועסוקים במילוי חובותיהם עד הלילה: לימודים, שיעורי העשרה, שיעורי בית והכנה לקראת השיעורים הבאים. אחר כך הם עושים תואר אקדמי באחוזים גבוהים מאוד, חסר תוחלת לא פעם, ושואפים לקנות דירה בפרוורים, כך אומרת סומי (תודה, יוחאי ויונסוק), אוצרת עצמאית, שהביאה אותי אל מאליי, שכונה של בתי מלאכה למתכת (לוחות, קפיצים, חוטים, דיסקיות, גדרות, זויות, דיסקיות), משולבת כבר בסטודיות של אמנים ומוקפת שיכונים, חלקם משנות ה-80, צאצאי גל המודרניזציה שהחל קודם לכן עם הדיקטטורה האפקטיבית של פאק, וחלקם בני זמננו ונראותם ניאו-ליברלית למהדרין. וכולם ממוספרים ומסמנים את אותו תהליך שניכר היטב במבט-העל מדירת חברתה של גיונגסון (תודה, רותי) בקומה ה-31 של מגדל בקאנגגם, של כיתור השכונות הישנות בבניה הגבוהה החדשה. הישן חדש יחסית, גילו 50 שנה לכל היותר, והעיר חיה, כך נראה לי, בלי תודעה היסטורית. גם הטראומה של הכיבוש היפני וההרס והמודרניזציה שהוליד התפוגגה בדור הצעיר, אומרת סומי. ואכן, העיר משרה תחושה של תהליך, של דינמיות, של שינוי תמידי, שמתקיים בד בבד עם השמרנות התרבותית. טכנולוגיות גבוהה מאוד ביומיום, פנים מולבנות, לבוש קל ונוח, יעילות שקטה, חביבות אמיתית בלי התמסרות. זה מוזר, וגם נעים. הביבימבאפ בקדרה היה טעים להפליא, לא השארתי פירור.

18.8.27

סיאול. ריח כבד, לא נעים, של עץ ישן עומד באולם קבלות הפנים במתחם ארמון צ'נגדאוקגונג, שחלקו עלה באש ושוחזר בעזרת חומרים שהובאו מארמון גיונבוקגונג, הארמון הראשי, שבו דוקא לא ביקרתי ביום זה של השלמות אתרים שחובה לראותם. ילדי בית ספר קטנים עוקבים אחרי המורה, ראשיהם תחובים במפות האתר, עד שמופיע דבור וכולם בורחים. הכובשים היפנים הביאו את הבטון לקוריאה, שבתיה המסורתיים נבנו עץ שעוגל ושויף וגולף ונצבע, ואפשר עוד לראותם בשכונת בוקצ'ון המשוחזרת לא רחוק מן הארמון, על גגותיה המעלים על הדעת את הפיזיונומיה הלאומית, שאני בוחנת ביסודיות לא פחותה מזו שבה נבחנים תווי המערביים - משיכה חדה מטה (השיפוע הדינמי, הפה) ותנופה נגדית מעלה (שולי הגג, העיניים). וכל הזמן התנועה בין קני המידה - המגדלים, שאוכלוסייהם יוצאים לעשן במדרגות החירום של כל הקומות או ברחוב, והרחוב לסוגיו - תאגיד, משוחזר כדבעי, של רוכלים, של בילוי או שוק. מתחמי הבילוי במרכזים העירוניים, שילוב של חנויות ומסעדות, גדושים עד הלילה המאוחר, בין היתר בחבורות גברים מהמשרדים שיצאו לשתות. לא כולם - גם האורות בבנייני המשרדים דולקים עד מאוחר, שעה שחסרי בית נערכים לנום ברחבות לפניהם. בבוקר הם ייעלמו. אחרי הצהריים נסעתי לראות את הפרוורים הנחשקים, מגדלי מגורים מעשורים שונים, חלקם בבניה, הנמתחים עד קצות האופק לצד אדמות חממה מעובדות שתיכף ייעלמו כנראה. מערכת הרכבות יעילה ונוחה, תוצאת ההשקעה האדירה בתשתיות שהחלה מיד אחרי השחרור. יעילה לעובדים, ויעילה למעבידים. החריצות, שפחתה הנאמנה של האמביציה, ניכרת עד מאוד. אחר כך חזרתי לדמפלינג עם סלק כבוש בצד בדוכן בשוק נמדמון. חכי נמס.

20.8.17

שנחאי. הים. סיאול, מטרופולין בתנופה שממנה הגעתי, נדמית כפר מנומנם מול המופע של שנחאי. הגעתי הישר אל השיא: חזיון עיר המגדלים המוארת בפודונג, מעברו השני של הנהר בערב יום ראשון, יחד עם אלפי אלפים. נהדפתי לשם, אל הבונד, מגני יויואן בעיר העתיקה שנראית כאילו הוציאו אותה זה עתה מהקופסה, בידי אלפי אלפים אחרים, סינים כמעט כולם, משפחות, שנעו באטיות בסמטאות, קונים אוכל בדוכנים - שיפודים וכופתאות ומטוגנים וגלידות ועוגות ומיצי פירות - ומזכרות בחנויות המזכרות. המגדלים - של אדריכלים סינים, יפנים ומערביים - מתייצבים מול העין כפסאדת ענק דינמית. הם מציגים את הגרסה בת זמננו לתרבות האור הסינית, שיוצרת דוגמאות מופלאות, כולל בניין ועליו דמויות מצוירות, מדברים אלינו ישירות (ברוכים הבאים לשנחאי) ובעקיפין, בפרסומות. ההופעה הזו, המתועדת בידי כולנו תיעוד סוגד, מצטרפת למצלמות שיש בכל מקום ולרמקולים (המוכרים ממדינות קומוניסטיות אחרות), המסבירים ומורים ברחובות, באוטובוסים, בתחנות הרכבת התחתית, ליצירת מרחב משמעת מתוחכם, זה שכונה סינאופטיקוני. ואין צורך עוד בככרות, אלה של הדמוקרטיה והדיקטטורות, כי אין צורך בהתכנסות המונים. ואכן, כבר העם כלל אינה כבר אלא מתחם מוקף מגדלים מכל צדדיו שאינו אחד אלא הוא שורה של מקומות שונים טובלים בעובי ירוק מסוה. כולם בתנועה, המונים המונים, נוסעים והולכים ועוברים. הגינה היפה בלב המתחם ריקה והרחובות סביב הומים קונים. כך, בהיעדר ההשתהות ובהפניית התשוקה אל האוביקט החדש, נוצרת דה־פוליטיזציה. אבל אם סיאול יצרה תחושה חזקה של התהוות מתמדת לצד דיכטומיה מרחבית ברורה, הרי כאן יש בה־בעת מסעיר, זמני ומרחבי: המגדלים שמתייצבים התייצבות אינדיבידואלית במרחב ואינם מתארגנים לפי שום סדר חיצוני ניכר, זה הזורם במחזור הדם המערב המודרניסטי (הגיון ודאי שיש כאן - הוא כלכלי), ויתר מאפייניו של המרחב הניאו־ליברלי (סדרי הגודל המסוימים, חנויות רשת, עיצוב הרחוב, הגינון) מתקיימים לצד בנייני שיכונים עצומים מוזנחים מאוד, ושכונות משומרות, ובניה מוסדית גרנדיוזית מהמאה ה־19, ובתים ישנים של שתי קומות עם חצרות פנימיות,

ורחובות שיש בהם במעורבב בתי מלאכה ובוטיקים ובתי קפה, כביסה תלויה ליבוש מעל למדרכה, גברים מבוגרים חצי עירומים שמשחקים קלפים, בעלי עגלות אלטע זאכן ששכבו לנוח, ומבקרים וצרכנים ומבלים. אבל זהו נסיון להגדיר מרחב החומק ממני. הסאונד האדיר, הבלתי ניתן לתיאור ולהסבר של תחנת הרכבת התחתית בככר העם, מגלם את זה. המרחב הזה, אני חושבת, עשיר ומורכב, וגם אוטונומי. הוא משרת את המערב לעת עתה אבל למעשה אדיש לו. בקוריאה אמנם לומדים אנגלית עוד מהגן, אבל בסופו של דבר המערב הוא שילמד לדבר סינית. זר ואחר, כן, ובכל זאת, בקו 930 בחזרה מצפון העיר למרכז, שתי ילדות שיחקו אבן נייר ומספרים בקול שירה מלבב ובאחת הגינות של ככר העם נאספו עשרות רבות של הורים, שכרעו לצד השבילים עם מטריות פתוחות לפנייהם ועליהן מודבק פתק שידוך לבניהם ובנותיהם: שמש, גילם, משקלם, השכלתם והעיסוק שלהם.

22.8.17

שנחאי. עיר קשה. אני גם מטיילת בה ככה. שעות ארוכות של הליכה ברגל, לעתים בצירי תנועה ממש, בחום כבד וגשם לחלופין, ונסיעות ארוכות באוטובוסים לשוליה (היחסיים). אותה בה־בעת עשירה של זמנים ומרחבים שראיתי מזמן, כשבאתי, מצטמצמת בשוליים לשילוב של מגדלי משרדים ומגורים או רצפים ארוכים-ארוכים של שכונות מגורים. קשה לתאר כמה. הם ממחישים את אותה מסה אדירה של בני אדם שיש כאן - לא חשתי כך בשום מקום אחר - טוב עוד יותר ממרכזי בילוי ומסחר הומים. הם, והכבישים הרחבים החוצים את העיר - שדרות, כבישים עליים, מנהרות, גשרים. ורעש. רעש התנועה ומטוסים מעל וצפצוף האופנועים הדוהרים והרמקולים המסבירים והמורים ושריקות השוטרים והקומדיות באייפון והשיחות והמוכרים בסניף יוניקלו (שהגעתי גם) אליו לאחר שכל בגדי נשארו בסאול), המחוברים למיקרופון ומברכים את הבאים שוב ושוב. אני אוהבת רעש, אבל לא מפסיקה לשמוע אותו. רעש היה גם במגדל התצפית של בניין המרכז הפיננסי העולמי בשכונת פודונג, חבר בשלישיה האיקונית של שנחאי הגלובליסטית, שעוצב סביב תמת "איפה אפי", והילדים שודלו להצטלם אתו. פודונג היא המכניזם הפועם של כלכלת ההון, וככה היא נראית. המגדלים נמשכים הלאה ועוד הלאה, נחצים בשדרות רחבות, ריקות, חשופות לשמש ולגשם ולרוח, כי הן לא נועדו להליכה אלא באזורים מסוימים מאוד ומאורגנים היטב המשמשים את תיירות ההון, מי שבאים לחזות בפלא של פודונג, הפעם מקרוב. התאוריה מכנה בכל מיני שמות את האלפאוילים האלה. אותי הן מפחידות. הגשם טשטש את מראה העיר מלמעלה, אז נסעתי בה על פני הקרקע. פודונג ענקית. מגדלי המשרדים מתערבבים אט-אט במתחמי מגורים יוקרתיים - על שמותיהם, הגדרות החוסמות ובריכת השחיה במרכז - ובתי שיכונים (של מהגרים, נדמה לי) ולצדם רחובות מסחריים, ועוד מתחמים, שאפשר בלי קושי לזהות את מיקומם בספקטרום. זה לא נגמר. אין שום נימוק להטיה הספירלית של המעטפת של מגדל שנחאי ולפרטי הפרטים המושקעים של מגדל גינמאו היפה מלבד ברוואדו גדול ורושם הצורה. לעת עתה יודעים כאן לעשות את המלאכה. ואם בבעלי מלאכה עסקנין, הרי

ששלישיה בעלת מיומנויות שונות הפילה אותי היום בפח - הנה, אתוודה - וגררה אותי לטקס תה במחיר מופקע. הנסיבות העקרוניות ישנן כאן, כמובן, מעוררות את השאלות המתבקשות הלא פשוטות, גם הסימנים היו אלא שהבשלתם כוונה ביד אמן לזמן שאחרי ההתפוגגות. ספוגה רגשות זעם ונקם עברתי רק בחטף על התצוגה במוזיאון הפליטים היהודיים (ורק קלטתי משפט מעניין של עד, אחר כך יהודי אמריקאי, המדגיש שהתושבים בשכונת הונגקו הסבירו להם פנים למרות שקליטתם בסין באה על חשבונם) וחזרתי לחפש את בית התה. הסתובבתי סביב הנקודה, והבנתי שגם סובבו אותי סביבה, וויתרתי. בערב, בבניין המעופש למדי וספוג ריח פופקורן של "עולם הקרקס של שנחאי" - ספציאליטה עירוני - התרחב לבבי. איזו וירטואוזיות! לא רק גמישות וכוח ואומץ אלא גם דיוק מוחלט וחן גדול. עברתי לאכול מאפים ושיפודים ברחוב.

24.8.17

שנחאי. אין הפוגה של ממש בחוץ. כלומר יש, אבל היא נעשית בתנועה. יש לא מעט גינות מוצלות אבל אין בהן ספסלים, רק שבילים למעבר. לנוח אפשר לרגע על גדר האבן של בנק או בניין משרדים. זה לא היקף המסה, אם כך, אלא גם הדינמיות שלה. שנחאי נעה קדימה. אני חולפת על פני עשרות רבות של אתרי בניה. תציצי פנימה, אומר לי נתנאל (תודה, אני), צרפתי שחי בסין כבר 15 שנים ועושה בה עסקים, ותראי את הקרוונים של הפועלים. הם מגיעים מהכפרים ומן הערים הקטנות (יחסית), לפעמים עם המשפחה, ונשארים כל עוד יש להם עבודה. אחר כך הם חוזרים הביתה. הצצתי וראיתי. לאן זה הולך? מי מוביל את זה, כמה השוק וכמה המדינה? הם הולכים שלובי ידיים, אני מבינה, עם הבונוס שלעת התקרב המשבר המדינה תיקח את העניינים לידיה. כבר עתה, מפתיע אותי ללמוד, היא ממתנת את השקעותיה במדינות אחרות ומגבילה אותן לתשתיות הנחוצות לה. ב"אולם התצוגה של התכנון העירוני" לצד מודל עוצר נשימה של העיר, כ-40 מטרים אורכו, מוצגים האתוס והתכניות לעתיד, שעיקרם: עכשיו, אחרי שבנינו ופיתחנו, הבה נחשוב על הסביבה והתרבות והזהות. קשה לזהות את ההשתהות, המבט פנימה, ההעמקה וכל היתר בהתהלכות בעיר. ואכן, איש מלבדי לא התהלך - לפחות ביום זה, אמנם לוחט ולח באמצע השבוע - בשבילים הנאים של פארק הו־טון לאורך נהר ההואנגפו, שפתחיו מדודים במשורה ומצלמות מפקחות על מי שכמותי, מבקש אולי לטפס על הגדר ולהימלט אל האי-צל של מתחם אקספו האנכרוניסטי. אני חולפת על פני שכונות של בתי השיקומן ההיסטוריים עם החצרות הפנימיות ובעלי המלאכה בחזיתותיהם, היברידיים סיניים-מערביים של עיר למודת זרים כבר מאות שנים שהולכים ונעלמים ונראה שיוותרו מהם רק מתחמים אחדים משומרים כדבעי, ובשדרות של זארה וגאפ או הרמס ולואי ויטון ובשכונות של מגדלי מגורים ובחצרות שיכונים לדוגמה שבלו, אבל נשארת עם הילדה שיצאה עם סבא שלה מבית הספר בשכונה רחוקה, ראתה אותי, צהובה וזרה, ונשנקה, ממהרת לכסות את פיה הפעור בטלפון הורוד, והתינוק הקרח שהציץ עלי מהמושב לפני באוטובוס וחייך, והזקנה שכרעה לפני מעבר

החציה לנוח עד שיתחלף הרמזור, והמוכרת בשוק הציפורים והפרחים שנרדמה על כסא נוח, ומצרה מאוד על האלמות שלי. זרה ומזרה: נכנסתי לאופרת יי פו ויצאתי כשבאתי, בלי לדעת מה ראיתי. רק זאת, מעשה נטשה: מהומת אלוהים בכניסה, הבאים כולם מבוגרים, כולם קנו קטלוג עב כרס, אשה חשובה נכנסה לאולם (כולם עטו עליה לצלמה), צמד מנחים בלבוש חתן וכלה מבוגרים (פאתו הנוכרית בהקה) הציגו את הזמרים והזמרות ואז הועלו סצינות מן החצר הקיסרית, מושרות בקולות עמוקים וחזקים שכלל אינם אופראיים באופן המוכר לי. איש לא צחק. ואז, יגעה מן ההתהלכויות, נרדמתי. אבל עירנית ונפעמת עמדתי, קודם לכן, במוזיאון של שנחאי, לפני כד חרס פשוט שגילו 6,000 שנים.

25.8.17

שנחאי. יום של התרשמויות מתווכות דרך נקודת מבטו הידענית להפליא, הסקרנית והמעורבת של צבי בן דור בנית. החל בשוק המוסלמי של יום שישי של האויגורים עם קולינריה מוכרת לי בעיקרה, המבטאת כדרכה מהלכים גיאוגרפיים, פוליטיים ותרבותיים רחבים, דרך מסגד הוקסי הסמוך ששופץ במימון סעודי על עמודי הדיקט הצבועים שלו, כיפות הזהב מפלסטיק ועזרת הנשים, המקפלת סיפור מרתק על נשים מוסלמיות שבהשפעת מהפכת התרבות לקחו את גורלן הדתי בידיהן והקימו מסגדים עצמאיים עם איממיות משלהן, ואז אוסף כרזות התעמולה הקומוניסטיות ב"מרכז אמנות כרזות התעמולה", שמבט הדיוט בו היה מרשים דיו אבל זכיתי להבין גם דקויות, משם אל חנות הספרים גיפנג בתחנת רכבת תחתית עם בית קפה צמוד ותרגומים של בדיו ושליירמאכר, בין היתר, והפנומן הלא נתפש של המילון הסיני (אחדים מסוגיו), שעומדת להיסגר, כך אני קוראת, בגלל לחצים פוליטיים ומסחריים, ולבסוף מסעדה אויגורית, הכוללת נומרים קצרים של רקדנים ילידים בלבוש מסורתי מסולסל על רקע כל מיני מוזיקות, המשמחים את לב עם הרוב הסיני המסב אל שולחנות מלאים כל טוב. סיפורים והסברים שהבהירו דברים, ותיקנו, וגם איששו כמה מן ההתרשמויות הראשוניות שלי. בראשן אולי המחשבה שחשוב ללמוד את ההיסטוריה העשירה והארוכה הזו, המעלה את האפשרות שקיומנו במערב, המודרני ואחרי-המודרני, הוא אפיזודה חולפת.

26.8.17

שנחאי. מנקה הרחובות שביקש לקשור מחדש בסרט ורוד את הזרדים המשמשים לו מטאטא היה למעשה אשה, כך התברר לי לאחר שהרימה את ראשה והתגלו העגילים בתנוכה. אתמול, בתצוגת כרזות התעמולה, ראיתי איור מימי מהפכת התרבות ובו ארבע נשים ניצבות זו מעל זו - פועלת, איכרה, אחות וחיילת - שגם בו היטשטשו ההבדלים המגדריים. אבל אותו שוויון בין המינים, במובן הידוע של הקניית תכונות זכריות לנשים, נעלם, נדמה לי, בדור המבוגרים החדשים של שנחאי, שאני רואה ברחוב ובפרסומות. זהות נשית ייחודית מתגלה בדימויי הנשים ובהופעתן הממשית, וגנדרנות מסוימת מופיעה דוקא אצל הגברים (למשל בדמותו המטופחת והמעודנת מאוד של כוכב פרסומות צעיר או בתסרוקת המותירה רק ציצת שיער במרכז הקרקפת, שאני תוהה אם מקורה באופנה מערבית, ערבית או טורקית או דוקא בדמויות הילדים בתמונות בודהה). כל הטי-שירטס עם הכיתובים מתרבות אמריקה וכלכלתה ונעלי הספורט והגיניסים והשורטס, כלומר האופנה הרווחת של היומיום (של בני הדור הצעירים, הוריהם זהירים יותר ונושאים את סימני המסורת שגדלו עליה), מעידים על עוצמת ההשפעה התרבותית המערבית. זו עובדה. כמובן, שורשיה של תרבות סין עתיקים ועמוקים והיא צמחה ושגשגה בלי אפלטון וקאנט ופוקו, וסין בת זמננו אינה בשום אופן וריאציה של המודרניות המערבית או אדפטציה מותאמת שלה. אבל היא מגלמת גרסה תרבותית משלה, הכוללת בתוכה נתחים של תרבות המערב. זה טיבה של הגלובליזציה. סין (שנחאי) מתעתעת במובן זה כי הניאו-ליברלית שסימניה מזוהים לכאורה בנקל אינה זו התאגידי המופרטת המוכרת במערב אלא כרוכה בשליטה ממשלתית חזקה. מטאטא הזרדים המשמש לניקוי מבואת השיש של מגדל משרדים למשל, בתי השימוש בכריעה שנשטפים במנגנון אוטומטי, הגבר המנסר לוח מתכת בכריעה בפתח בית המלאכה שלו והשבבים ניתזים אל פניו הגלויים ומולו ממש בוטיק ובית קפה מפתים, ואותם מתחמים שיכוניים מדורדרים מאוד, חלקם של בתים לדוגמה מימי הרפובליקה או הקומוניזם, הניצבים שכם אל שכם עם מגדלי משרדים חדשים - הצמיחה של סין היתה ועודנה פראית והיא יוצרת דיסוננסים עזים. לפעמים אני מרגישה שאני מתהלכת בתוך תמונות של שנחאי ההיסטורית שראיתי במוזיאון הבניה - לפני

ואחרי, אלה מול אלה. לפני, כלומר לפני שנות התשעים של המאה העשרים, מזמן. ראיתי המון, מגוון וגדוש. דברנות מלבבת, חופש מגבולות שאני כבולה בהם (לבנים תלויים לייבוש על חוט ברזוב, שיחה אישית בצעקות, גיהוקים קולניים, אורך רוח) ופתיחות אני חושבת. הרגשתי בטוחה. נוח לי במקום שבו מגישים לאל מנחת פרחים ופירות. אבל לא ראיתי, כך נדמה היה לי, שמחה. אולי זה המקום עצמו, חשבתי, ואולי טיבה של כל מטרופולין ענק. אבל הבוקר, בפארק גינגאן, ראיתי נשים מבוגרות רוקדות ריקוד טאי צ'י מופלא לצלילי מוזיקת חליל סינית, חלקן לבושות חגיגית ומאופרות. מדייקות, מפרידות את הגוף לחלקיו ומאחדות ביניהם בה בעת, מדודות, אטיות-אטיות, עדינות וזרמות כמו הצבאים בתבליטים הבודהיסטיים במקדש לידן, ושמחות שמחה שלווה. מחר טאיפיי.

28.8.17

טאיפיי. שיעור הילודה בטאיוון יורד ירידה דרסטית, אומר לי גלין (תודה, עדו), בריטי שחי ומלמד במדינה כבר 16 שנים, מספר הסטודנטים פוחת בהתאם ומדברים על סגירה של אוניברסיטאות. לפני כמה שנים הקלה הממשלה מאוד בתנאים להרשאת מכללות ציבוריות ופרטיות להעניק תואר אקדמי וזה כנראה ההסבר לאחוז הגבוה מאוד, כמעט 72%, של בעלי תואר ראשון. טאיוון, שהציעה במקביל שירותי ייצור ויוזמה יצרנית מלמעלה ועכשיו, אני קוראת, מבקשת למתג את עצמה כעיר עולם של עיצוב, מציגה לעת עתה נתונים מרשימים במדדי השגשוג הכלכלי העולמיים למרות חסרונות במבנה הכלכלה שלה (הרבה עסקים בקנה מידה קטן יחסית). אך מה עתידה של חברה שאינה מצליחה להגיע להיקף הילודה המינימלי לשם שמירה על גודלה? משהו מזה רואים במבט העל ממגדל טאיפיי 101, שהיה עם חנוכתו ב-2004 הגבוה בעולם ונדחק למקום השמיני - את הצמיחה ואת העכבות. יש בה אי אלו מוקדים של מגדלי משרדים ומגורים בחלקיה השונים אבל הם אינם מזנקים אל מול העין. במקומם, העיר מציעה מדרג של סדרי גודל. אין בה גם תחושה של צמיחה לא פוסקת כמו בשנחאי ובסיאול בדרכיהן השונות. לכן היא נעימה מאוד. המעברים בין השדרות הגיוניים (גם כאן יש מבנה של גריד אף שהוא חמור פחות מסיאול), למרות שהתנועה נתמכת במערכת שיטתית ומסיבית של כבישים עליים. מעברים בין מוקדי מסחר ובידור צפופים ושוקקים לככרות רחבות ידיים, במדרג בניה של שלוש-ארבע קומות עד למגדלים. מעניין שהצליחו בדרך זו דוקא ליצור עיר נעימה. גם אנשיה נעימים, נעימות שדומה לה פגשתי בסיאול וביטויה סבלנות ומאור פנים ויסודה החברתי והתרבותי, אני משערת, שמרנות וצייתנות. סדר הגודל הלא-מפלצתי של העיר - כשלושה מיליון בעיר עצמה ושבעה במטרופולין רבתי - והעובדה שהיא מוקפת סביב-סביב הרים ירוקים המונעים התפשטות פראית הלאה מסייעים ודאי גם הם. וכך, במקדש לאנגשן היפה מתפללים בודהיסטים וטאואיסטים יחדיו, ולמעט כמה כללים רופפים מותר להסתיר ולדרוך ולצלם. אלה, הם, ויהודיה אחת: התפללתי בלבי אל אלי הספרות (באגף ששותפים לו הממונים על מבחני קבלה לשירות הציבורי). למעלה, במרומי הקומה ה-91 הפתוחה של מגדל טאיפיי 101, שרקה הרוח כצפירת יום שואה, שריקה-יבבה חודרת עצמות ומעיקה.

29.8.17

טאיפיי. בדוכן פינתי קטן, כוך בעצם במרכז העיר, עמד בחור עטוי מסכה וכפפות ארוכות ועבר עם מלקחי ענק בין שלוש חביות גדולות שגחלים בערו בהן, כך הבנתי, שב והופך את מה שבתוכן. תור לא ארוך אבל עיקש המתין. רבע שעה, 20 דקות. גם אני חיכיתי. אחר כך הוא הסיר את הכפפות והמסכה, הרים את המכסים, התקין מין מסננת ענק וכסה אותה במגבת, תלה לפניו עוד זוג מלקחיים, והמתין גם הוא. לבסוף הוא נתן את האות, והראשונה בתור נכנסה אל הכוך. הבחור הוציא מאחת החביות לחמניות עגולות והיא מילאה בזריזות 20 שקיות קטנות, שילמה והלכה. הגיע תורי. הלחמניה, גיליתי, פריכה וממולאת בשר חזיר וירק קצוץ. פתחתי, בחנתי, וזרקתי. פיציתי את עצמי בבאודזה ממולאים תערובת ירוקים וכרוב. זו טאיפיי-תחתית של דוכני מזון ומשקה ובגדים ואבזרים ושווקים קטנים ומקדשים מאולתרים וכל מה שנקשר אל הלוקלי והאותנטי, שכאשר בוחנים אותו לפרטיו אינו ממש כזה כי אין כזה ממש. וגם הפריטים הנהדרים שראיתי אחר כך במוזיאון הארמון הלאומי, תצוגת שלל הביזה של הלאומנים עם מנוסתם לטאיוון אחרי התבוסה במלחמת האזרחים, מיותמים בעצם מבעלים בלא-מדינה זו שזהות הלאומי בה מפוקפקת (לצערי לא אצליח להגיע לעיר בצפון האי אליו מביאים את פסליו של צ'יאנג קאי שק המוסרים ממקומם אבל הלב לא נותן להשמידם). סימניהן של 50 שנות כיבוש יפני אלים, שכפה על האי מודרניזציה בדרכו ושיטתו, ניכרים מאוד - קמפוס האוניברסיטה הלאומית של טאיוון, למשל, שנבנה בידיהם בשעתו בהשפעה אדריכלית אירופית, אבל גם שפע המסעדות היפניות היום. כל זה על יסוד רצף של עמים ילידיים ופולשים וכובשים מכל המינים. קו 902 הפתיע והוביל אותי לסיבוב ענקי מצפון העיר לדרומה, מציע חתך נאה של שכונות, חולף לסירוגין על פני מתחמי תעסוקה ומגורים ניאור-ליברליים של המעמד הבינוני והגבוה (אין דירה בלי מימון של ההורים, אומרים לי) ורחובות מסחר קמעונאי ומגורים דלים, בין אנגלית וסינית, מעורר גם הוא את התהיה המקננת על טבע הזהות.

30.8.17

טאיפיי. ירדתי אל פארק דא'אן הגדול הנשקף מחלון חדרי המשודרג, שאת מתעמלי הבוקר שלו, בתנועות שבין ההילוך האטי של הטאי צ'י לנמרצות של מסדר הבוקר בבית הספר בילדותי, אני כבר מכירה היטב. כמה חי פארק כשהוא עשוי כהלכה וכמה חיוני! יש בו מדשאות, הרבה עצים משולטים, אגף משחקים לילדים, ככר גדולה, בריכת מים, ציפורים, שבילים רחבים ושבילים צדדיים. כאן, אולי מאחר שהאוכלוסיה מבוגרת יחסית, ההתכנסות אינה של משפחות על ילדיהן דוקא אלא של קבוצות חברתיות. חבורות גברים או נשים, מתעמלים (/100 אנשים בערך ישבו בככר הגדולה והיכו קלות בכף ידם על כף רגלם, 300 פעמים בכל צד, לקול הנחיה קצוב שנשמע ברמקול), רקדנים וגם קבוצת האימון של אלברטו, כך כתוב על חולצתו, לטינו-אמריקאי במראהו ובמבטאו שהתגלה כשנתן הוראות באנגלית לחניכיו, ילדים בני ארבע עד שמונה (אלה עם סימני התינוקיות ואלה שגינזניהם מרמזים על הגבריות), הלבושים גם הם חולצות אדומות, ושמותיהם על פי הכתוב עליהן: אריק, טום, בוב, פני, גיימי, ריאן, ריאן וריאן, מקס, נטאשה, ג'או ומסי. אלה שמותיהם האמיתיים - כך קראו להם הוריהם, בעיקר אמהותיהם שישבו על הדשא סביב, כשאלברטו הכריז על הפסקת שתיה. טאיפיי היא הממוערבת מבין הערים שראיתי, זה ניכר. מערבית במובן אמריקאי בעיקר (ארצות הברית שחררה אותה מהכיבוש היפני, הפריחה את תעשיית הזנות ותמכה בה תמיכה שיש לה חלק חשוב בצמיחתה הפנומנלית), שניכר גם באופנה, במזון, בתקשורת ובמוזיקה. אבל טאיפיי היא גם אסיאתית ובעיקר סינית מאוד בתרבותה ובהליכותיה. גם גרסתה לקפיטליזם המאוחר שונה מהמערבית ויש בה כאמור התבססות על עסקים קטנים, ובדומה לסין, מעורבות ממשלתית חזקה. Learn Locally Lead Globally קורא שלט סמוך למתחם האוניברסיטה הלאומית שמתייחס לתכנית מנהלים כלשהי. המקום לפיו הוא אמצעי לפעולה בזירה האמיתית - העולם. זה האתוס המוצהר, וזה אכן פועל כך ונראה כך במידה רבה. אבל לא רק כך. ומעבר לגלובלי וללוקלי מצוי האוניברסלי: הילד אגנוס, מקבוצת הקטנים, לא ידע מה לעשות. אביו אחז בידו והמריץ אותו לרוץ לפניו ולרוץ לאחור, להסתדר בשורה, לכדרר, לבעוט, ללכת לשבת עם כולם, כל זה בעדינות גדולה. אגנוס לא הצליח. אולי הוא עוד קטן מדי, אולי לא מסוגל בכלל, אני לא יודעת. זה היה עצוב עולמית.

1.9.17

הונג קונג. רק הגעתי וכבר מיהרתי לרדת מחדרי בקומה ה-17 של המלון ברחוב ניית'ן (מושל לשעבר), לראות את מי מפעילים ברמקול שהרעיש בחוץ. שלוש דיילות, התברר, מכרו משהו על מסך ענק מעל פסג' קטן עם הודים (אולי פקיסטנים או סרי לנקים) בפתחו משדלים לקנות שעון, ונשים מבוגרות חלקן משדלות למסג' רגליים או מסעדת דים סאם ודוכן קבב טורקי. פסג' בין קניונים גדולים ונוצצים בהרבה וביניהם חנויות שעונים ותכשיטי זהב ואבזרי סלולריים וחומרי ניקוי, סניטציה, מרקחת קלה והרבה תרופות סיניות יחדיו ומסעדות ודוכני משקאות וגלידה, ובמרתפים ובקומות הנמוכות עוד מאלה ולמעלה מלונות או משרדים או מגורים. הכל עומד על המסחר כאן ותמיד עמד. בערב נסעתי נסיעה נעימה במעבורת אל אזור סנטרל באי, עולם אחר לכאורה. זהו אזור המגדלים - תחילה, מקו המים והלאה, מגדלי המשרדים, כמה מהם של כוכבי ארכיטקטורה, ואחריהם מגדלי מגורים של עשרות קומות המטפסים בהדרגה אל ההרים הירוקים סביב. הונג קונג היא אחד האזורים הצפופים בעולם (אזור הוא השם הבלתי מחייב לישות שאינה לאומית, בדומה לטאיוון, אלא טריטוריית חסות בריטית לנצח נצחים, שהושבה לידי סין שמסרה אותה לידי הבריטים מלכתחילה, למרות שיש לה סממנים מרכזיים של ישות כזו), חלק ניכר ממנה מוגדר שמורת טבע והבניה בה, הפולשת במהלך הדורות שוב ושוב אל הים, חייבת לכן להיעשות לגובה רב להדהים. המגדלים המוארים, הפסאדות של פראדה, ארמני ולואי ויטון והיתר, גברים אירופים ואמריקאים וסינים בחליפות, ובר ספון עץ ועור עם שוער דובר צרפתית ב"מועדון הכתבים הזרים" שנקלעתי אליו - הקולוניאליזמים הישנים מתערבבים עם צאצאיהם הניאו-ליברליים במופע תזזיתי, מסחרר, משתק. אבל בבוקר הצטרף עוד קול לשוטטות בסנטרל: רחובות צרים, סמטאות ומעברי מדרגות של חנויות קטנות ומסעדות ושווקים (וגם מבט מקרוב על חזיתות הענק של מגדלי המגורים החושף את התפרקותם פה ושם). התנועה מתנהלת לכאורה ביניהם, בין הלוקלי והגלובלי, הסינית והאנגלית. אלא ששוב עולה שזו תנועה לא נקיה, מלאה התפתלויות וחדירות וערבובים. בשוק מוכרים נייקי מזויף ובקונדיטוריה -

טארט לימון. בדוכנים מוכרים מרקי נודלס ושיפודי אפרוחים על מקורם ובבית המרקחת הלא-רשמי - באנד-אייד ופטרויות מרפא. במידה ששנחאי, שאימצה לה די והותר אלמנטים מערביים, מעלה את האפשרות שהכיוון בכל זאת אחד והעולם ידבר סינית, הרי שכאן, בהונג קונג, הספוגה עדיין קולוניאליזם מערבי, עולה אפשרות אחרת - שלמי אכפת. הסינים מהיבשת, האירופים, האמריקאים, האוסטרלים, ההודים, הפקיסטנים, הנפאלים, הסרי לנקים, האינדונזים, הפיליפינים, התאילנדים, הויאטנמים והיתר באים אליה כולם - מבחירה או אילוץ, עליונים ותחתונים - כדי להרוויח. ומי שנופל, נופל.

2.9.17

הונג קונג. הערים גדולות, אך חיי הנפש שלהן חשובים יותר. המבט שלי - ארבע ערים בשלושה שבועות לעת עתה - נותר הרי חיצוני. אני קוראת על תרבותן ועל עברן של הערים אבל מסוגלת להבין, אפילו לראות, רק את קצה קציהם. הלכתי לאופרה הקנטונית של תיאטרון יו מאט טיי, לשמוע מבוחר דואטים בהפקה קונצרטנטית. התכניה שהביאה לי בטובה הסדרנית הציגה תצלומים של 13 צמדדים. יצאתי משם כעבור שעתיים ורק ארבעה באמתחתי. לא הבנתי, והבנתי. הבנתי את ההדגשה של העשוי, המיוצג, את השירה והדיבור המודגשים במופגן, את המחוות המדויקות (סצינה אחת היתה משוחקת), ולפיכך את הביטוי המדוד של הרגש - מחלוקת, צער, סיפוק (ולא מריבה, כאב ותשוקה). נדמה לי ששרו בקנטונית (לא תמיד כך, אני מבינה), הקהל (לא צעיר, ממעט להגיב) בא ויצא בלי הרף, המוזיקה נשמעה לי מעורבת, סינית ומערבית, ובהפסקה בדקתי את הכלים בבור התזמורת: צ'לו, יאנגצ'ין (מין צימבלום), רואן ופיפה (כלי מיתר), חלילי במבוק, מצילה, תוף וכלי הקשה קטנים (כולל "קופסה סינית"). אחר כך קניתי חוברת מנואה, קומיקס, Old Master Q הוותיק. באחד הסיפורים נראה אולד מאסטר קיו בוחן תמונה של נוף אגם, מאחוריו הר ירוק, בלבו ספינת מפרשים ועל גדותיו עץ גדול ואדם המגרף את שדהו. הוא קונה כרטיס, נוסע ברכבת, ובתמונה האחרונה נראה עומד נבוך מול אותה תמונה עצמה - במציאות. אולד מאסטר קיו, ואולי גם אני. שבת, מתברר, הוא יום החופש של העובדים והעובדות הזרים. קבוצה של נשים פיליפיניות ישבה לפיקניק בגינה בשולי כביש סואן, קבוצה אחרת, של נשים אינדונזיות, חלקן בלבוש דתי, ישבה בפארק קאולון השוקק. הן משאירות משפחות בארצן, סיפרו לי, באות לשנתיים לעבוד בנקיון, טיפול בילדים או טיפול בזקנים, נוסעות הביתה וחוזרות לכאן. הן מדברות על המרחב האסיאתי, על מיאנמר ובאלי וסרי לנקה, ומבהירות שוב כמה חשוב לסובב, ולו מעת לעת, את כדור הארץ (אם לא להפוך אותו ממש). הכי טוב בסינגפור, הן אמרו, נקי שם. כך אמרו לי גם במועדון הכתבים הזרים. התצוגות במוזיאון ההיסטוריה של הונג קונג ובמרכז המורשת מושקעות ומרשימות מאוד. האחד בדגמים 1:1 של סביבות ובניינים ואירועים, והאחר, בעל תודעת שימור קלסית והצגה

שקולה של תרבות המערב ותרבות המזרח כאילו לא היה כיבוש בריטי מעולם (הדם בכל זאת עולה לראש למראה ההמחשות של הסימום האכזרי של האוכלוסיה באופיום), אבל עם מופת אחד של תצוגה מוזיאונית: חדר גדול וסביב קירותיו מגרות-מגרות, המכילות יחד 1,600 מוצגים ארכיאולוגיים אותנטיים, פתוחים לעיון כולם. ומחר טייפון.

4.9.17

הונג קונג, שנגן. בדומה לציורים האימפרסיוניסטיים שאל נוף הכפר שלהם חדרו ארובות התעשייה ברקע, מבשרות את התנפלותם של התיעוש והעירור שתיכף יכלה את הנוף הזה או יהפוך אותו למחויף-לעיר, כך, אבל במהופך, הופיעו טלאים של נוף חקלאי - חלקות שדה קטנות - בדרך לשנגן בסין מעבר לגבול, כלומר האתר שמתנהל כגבול, בין יערות מגדלי המגורים. מגורים הם לב העניין, ואלפי המגדלים של 30, 40 ו-50 קומות, אולי יותר, הם שעושים את הונג קונג למקום המוקצן ביותר שראיתי מימי. יותר ממגדלי המשרדים. הם נמשכים הרבה מעבר ללבה של הטריטוריה, כלומר קאולון בחלק היבשתי וסנטרל באי, אל ה"טריטוריות החדשות", מצבורי ערים או עיירות בעיקר בצפון מזרח, שבהן מתגוררים גם רבים ממנהגרי העבודה, למשל יואן לונג שנסעתי אליה אתמול, יורדת דרגה בקנה המידה העירוני, כדי לראות את אחד מכפרי החומה, קאט הינג וויי, מהמאה ה-16, זמן שושלת מינג (שקט שרק בכי של תינוק וציוץ ציפורים הפר אותו לפעמים, שתי וערב של סמטאות צרות מאוד ורצפי בניינים לאורכן, חזיתות בלבד, חלקם מסורתיים, רובם משופצים ומלאי תוספות, אבל מסוגל לעורר את הדמיון), ומעט בניה סינית מקורית בכלל. אותה תנועה דיאלקטית שאני רואה מול עיני כל העת, בין הגלובלי ללוקלי, אמנם תנועה חוצה ומשבשת הבחנות, חזקה גם בהונג קונג. לא רק גיחות של הלוקלי - שוק מסורתי, למשל, על כל אבזרי - בלב הניאו-ליברלי (אכנה כך את הסביבות שנראותן מוכרת לי ואני מזהה אותן כך, גם אם כוללות דקויות הנעלמות ממני) אלא אזורים גדולים כאלה. למשל מונג קוק, שבתחנת הרכבת התחתית שלו התכנסו אתמול מאות נשים אינדונזיות ופיליפיניות, עם שקיות של קניות יום ראשון. רק נשים. הגברים שאני רואה הם בעיקר מתת היבשת ההודית. מונג קוק היא גם תחנה בדרך לשנגן. עיר העתיד, עמק הסיליקון של סין, השקעות זרות, בורסה חזקה, ארכיטקטים כוכבי שביט. ב-1979 היו בעיר 30 אלף תושבים והיום יש בה כ-18 מיליון, כולל תושבים זמניים. נסעתי לראות איך נראית עיר שעברה גידול מהיר כזה ועד כמה הגידול הוא גם פרי צמיחה. 40 שנים, מתברר, זה לא מעט. המרכז העסקי על גודדי צעירי הכתונת הלבנה שלו גדול וריק וקר ולא יעזור לו סטארבקס, אבל בשוליו, במעטפת הבאה של מגדלי המגורים הרחוב הצליח איכשהו לצוף, ועסקים החיוניים ליומיום (בתוכם המון מסעדות קטנות, שעל הגיוון שלהן וזיקתן לאופי המזון עצמו עוד יסופר) קמו בקומות הקרקע של בניינים או בתוספות המולבשות עליהם. ואז הגבול, ושוב עיירות השירות על מגדליהן, כמה מפעלים, מתחמי תעשיית הידע, ומוסדות אקדמיים, טכנולוגיים בעיקר, משתפים פעולה ללא הנד עפעף.

6.9.17

הונג קונג. משהו על הראווה. הערים הגרנדיוזיות מבין אלה שראיתי, שנחאי והונג קונג, עמלות במיוחד על עיצוב הפסאדה שלהן, זו של היום וזו של הלילה. המגדלים - מזדקרים, וקטוריים, פניהם לאינסוף - הם הכלי המרכזי בעיצובה. למגדלים אמנם מחויבות בדרגות שונות לכל הצדדים, הם ניצבים כאוביקט נבדל (מגדל HSBC), ענקית הבנקאות והאחזקות הבריטית, שלמרגלותיו תצוגה מבחילה בהתחסדותה של ההיסטוריה המטיבה שלו בהונג קונג, בתכנונו של סיר נורמן פוסטר, מציג חזית גסה אבל פוער חלל מרשים מאוד במרכזו, שיוצר מעבר עירוני ומציע מראה מרתק של קומות הפנים מעליו). אבל המשכם מעיד על עומק התפיסה של הנראה ושאינו נראה ושל המוצג והמוסתר. ראשית, בנייני הציבור הבריטיים (הראווה היא כמובן נחלת כל הדורות וכל התרבויות. אחד מבנייני מערכת המשפט הבריטית נתמך על סוללת עפר מחופה קירות מגן כדי שחזיתו הניאו-קלאסית, כלומר המתבוננת דוקא לאחור, המושקעת, תראה למרחוק). כאן כבר ניכר ההבדל בין החזית לאחורי הבניין, ועוד יותר כך ביתר הבניינים בשכבה זו, הרגילים, שאחוריהם מלאים שאריות, מטונפים לעתים וחושפים את מערכות התשתית. גם במגדלי המגורים מהדורות הראשונים - השכבה הבאה בסדר הבניה המעפילה מעלה - מערכות התשתית חשופות. כך הכביסה, בלי מסתורים. זו גם עובדה תרבותית. החלק החדש - העסקי הניאו-ליברלי, המגדלי - נבנה בים מיושב, וכך, למרות פרקטיקת ההרס והבניה הניכרת (לא הייתי מגדירה זאת אתוס, בדומה לזה המודרניסטי המערבי), נוצר חתך היסטורי דו צדדי - החדש מתפרש לאחור ולפנים (כי הרי יש לפנים). הראווה, הנתמכת תמיכה מסיבית וצינית בהון מערבי ובכשרונו (אני חושבת על האדריכלים המשגשים באסיה), מצטיינת בהסתרה. הפערים הכלכליים-חברתיים בהונג קונג עמוקים מאוד. בעיקר נדחקים לשוליים סינים שהגיעו מהיבשת. הגיוון האתני שלה עשוי ללבב אם בוחנים אותו במונחים של תופעה תרבותית כאילו זו עומדת בפני עצמה, אבל גם מבט פוליטי ראשוני חושף את ההיררכיות הבוטה. מצד שני (חייב להיות), מי שכאן - כאן, וברבות הימים, כאשר יתגשם הצדק הראוי, יתברר ודאי כוחו העצום של הריבוי הזה.

7.9.17

סינגפור. באמת נקי! נקי ומסודר ומטופח וירוק. כמו שהיינו רוצים שכולם יחיו. וקצת משעמם, התרשמתי מיד כשהגעתי, ותהיתי מהו שחצר - האם החורג, הפגום, המתריס. קצת עייפה כבר ועם הבלאזה של אוליגרכית מגלופוליסטית לקחתי את קו 36 במקום 34 משדה התעופה (ששחרר אותי תוך עשר דקות בערך), והוא הוביל אותי אל מרכז העיר דרך פרווריה, כראוי לי, ובראשם ה"עיר החדשה" טאמפינס, ששכונותיה נבנו בשנות ה-80 בידי ה-HDB, מועצת הדיור והפיתוח, הגוף האחראי על הדיור הציבורי, עולם ומלואו בסינגפור, עובדה שעושה גם כאן את שאלת המגורים למרכזית ומעניינת. רוב תושבי העיר-מדינה מתגוררים בדיור ציבורי, שבנייתו היתה חלק ממפעל של פינויים של מי שהוגדרו פולשים או התגוררו בתנאים ירודים מאוד ב-Shophouses (רצף של בתים עם מסחר בקומות התחתונות ומגורים מעליהן, ששומרו בינתיים חלקם עד זרא) במרכז העיר ויושבו מחדש במתחמים היוזמים בחוזי חכירה ארוכת טווח. התפישה התכנונית מזכירה במשהו את מפעל השיכון הציוני ומעניין לחשוב עליהם מחשבה השוואתית אגב משטר ריכוזי ואוטוריטרי. מלבדם יש מתחמי מגורים בסבסוד ציבורי אבל יקרים יותר, שנראים כמו מתחמים פרטיים, בהם כנראה השניים שחמקתי אליהם היום (דירת 4 חדרים גדולה ב-2 מיליון דולר בחכירה ל-99 שנים), עד שהשומר סילק אותי בשריקת משרוקית. פרויקט המגורים The Intelace של OMA (רם קולהאס) ו-Ole Scheeren, הצמוד לשמורה ירוקה ובה קופים נושכים, עשוי 31 בלוקים של שש קומות המונחים זה על גבי זה הנחה זוויתית שיוצרת כמה חצרות פנימיות משושות, והוא כולל בריכות שחיה, חללי ציבור ומכלת ("Hello Matthew"), הוא עתיר פרסים ולהצהרת יוצאיו יוצר יחס חדש בין פרטי לציבורי. למעשה, רוב המגורים שראיתי בעיר הם מתחמיים, בדומה לזה. גם כשהם מגדלי מגורים בתוך ה"רובע הפיננסי", שהולכים ומתרבים (העיר בשיפוץ והרחבה ובניה אינטנסיביים, תחושת הווה חזקה יש גם כאן). יש רחובות מסחריים רחבים והומים, מתחמי אוכל גדולים שוקקים אדם בשעות הצהריים, רחובות אינטימיים יותר וחיים ברובע הערבי וההודי והסיני - אבל התחושה היא שמגורים לחוד והמרחב הציבורי לחוד, גם כשהם סמוכים, מעורבבים אפילו. ומגוון, מגוון. סינים, מלאים והודים בעיקר וגם

אסיאתים-מערביים ועוד אחרים. יש בה מקדשים, מסגדים וכנסיות למכביר, מדברים בה בעיקר סינית ואנגלית אבל גם את שפות העמים האחרים החיים בה. אני לא יודעת בינתיים לקרוא את הגיוון לעומקו. השפה - שפה, אבל לא הכל מותר להגיד בה, כידוע. התקשורת בשליטה, זכויות האזרח מוגבלות וגם החופש הפוליטי. העיר מלאה אמנות רחוב (ממוסדת למדי) ועכשיו, עדיין בקיץ, הופעות חוצות מקומיות (תלמידי האקדמיה לאמנויות העלו אמש מופעים של מחול מודרני בגן ליד בית הספר) וגם בינלאומיות (והכנות קדחתניות למירוץ פורמולה 1 סינגפור בשבוע הבא), כולם קונים כלבם ואוכלים כלבם, אבל השלט האוסר על כניסה למאגר המים הפעיל בראש גבעת פורט קאנינג - אתר קולוניאלי למהדרין, שם בנה לו סר תומס סטמפורד ראפלט, מייסדה הבריטי של המושבה ואבי האומה הבלתי מעורער, את אחוזתו - מראה אדם מאיים ברובה שלוף על הפולש. פולש אחר התאקלם יפה - ה-Madras Thorn, הוא ה-Pitecellobium Dulce המפלצתי שהביאו כובשים מוקדמים יותר, הספרדים והפורטוגלים, ואת זאת אני יודעת כי כך כתוב היה בשילוט שכמותו יש בכל העיר, המקפידה על הירוק שלה מאוד, ירוק ומשולט ומסודר. הגאדו גאדו היה ממיס חיד.

9.9.17

סינגפור. פרפרים מכל מיני צבעים וגדלים פורחים מהערוגות הירוקות וחגים סביב ההולכים ברחובות העיר. ב"גלריה העירונית של סינגפור", המציגה את ההיסטוריה של הבניה שלה, יש ביטוי ניכר לחשיבה הסביבתית, לירוק ולצומח. בדימוי גדול של אחד הפארקים נראים מרבדי דשא ירוקים בוהקים - וריקים. בני האדם רק מתהלכים בשבילים. אסור לדרוך על הדשא, יש לעצור באדום ולחצות בירוק ולא להתחיל לחצות בירוק מהבהב, יש להתקשר מיד ל-999 אם רואים סירות עוגנות בחוף ועל סיפונן אנשים חשודים או כלי רכב חשודים או פריקה של סחורות, אסור ללכלך, יש לירוק ולהתעטש אל תוך ממחטת נייר, יש לרחוץ את הידיים בסבון לעתים תכופות, יש להשתמש בכף הגשה אם מתחלקים באוכל, יש לארוז את האשפה ולהשליכה לפח, יש להימנע ממקומות הומים ולגשת אל רופא המשפחה אם חשים שלא בטוב, יש לשמור על המקומות נקיים ונקיים ממזיקים ועל נקיון השירותים הציבוריים, אין להאכיל יונים או ציפורים אחרות. ומצייתים. איש לא חוצה את מעבר החציה ברמזור אדום מורט עצבים גם כשהכביש ריק עד קצות האופק, איש לא נדחף, איש לא נעמד בצד ימין במעלה המדרגות הנעות. איש אינו מתלונן בפומבי, אם אני מבינה היטב, ורק לעתים רחוקות מוחים בחוצות. זה מעוגן בחוק. ומנגד, הרב-תרבותיות היא ערך מעוגן גם הוא בחוק, סינגפור ניצבת בראש סולם הסובלנות האתנית על פי מדד השגשוג של לגאטום (מכון מחקר נחשב, המסונף לחברה מסחרית), הפערים החברתיים-כלכליים בה הם מהנמוכים בעולם, התל"ג והתמ"ג שלה גבוהים, האבטלה נמוכה, מס ההכנסה נמוך יחסית ועיר-המדינה נוהגת לחשוף את נתונה הכלכליים. זאת בסייגים, כך אני קוראת, של גזענות מוסווית (בעיקר של סינים, קבוצת הרוב, כלפי המלאים), גידול מואט, הזדקנות מתמדת של האוכלוסיה והסתמכות אדירה על כוח עבודה והון מבחוץ. אני רואה בעין את השגשוג, רואה את מידת הסובלנות והחופש - המון אתרי פולחן של כל הדתות, כולל שני בתי כנסת היסטוריים, כשבאחד משלטי ההסבר המוצבים ברחובות (חלק מהסדר המוכתב), נזכרים היהודים בין המיעוטים, כשותפים להם, מול השלטון הקולוניאלי, וזאת למרות שהיו בעלי בתים - ואני רואה את הצייתנות, שאינני יכולה שלא לפרשה כדיכוי. אני לא יודעת מה ישיבו אזרחיה של הארץ בסקר שביעות רצון. במוזיאון הלאומי, שהתצוגה בו, בדומה לזו של הגלריה העירונית, ערוכה כאילו נועדה לתלמידי בתי ספר יסודיים ומלאה המחשות ענק גרפיות, שוב עולה הנמסיס הגדול של העולם הסיני והקוריאני שפגשתי - יפן, ומולו - הכוח הקולוניאלי המערבי המטיב.

הערים הגדולות של אסיה. קרוב מדי ורחוק מדי לסכם. רחוק כי הדרך עוד ארוכה להבין את הערים שביקרתי בהן. סיאול, שנחאי, טאיפיי, הונג קונג, סינגפור. התאמצתי עבורן והן גמלו לי, גוף ונפש. האינטנסיביות של שנחאי ושל הונג קונג הסוחפות, החונקות, והשילוב המפליא של סדר גודל עצום ואינטימיות בסיאול, טאיפיי וסינגפור. הן כולן מצויות בעומק מחוזות הגלובליזציה והניאו-ליברליזם - זה ניכר בעין. אבל בדרכן. הן אסיאתיות, מלבד היותן תאגידיות גלובליות (ההון, היוזמה, הביצוע), במובן הגיאוגרפי, התרבותי וגם הפוליטי, למרות ההבדלים ההיסטוריים ביניהן. עולם העבודה למשל, שלצד ההסתייעות הידועה הנמשכת לעת עתה בידע מערבי נסמך על עבודת כפיים אסיאתית מהפיליפינים, אינדונזיה, סרי לנקה, מלזיה, תאילנד והיבשת הסינית. אלה חברות משמעת, אם לנקוט לשון מוכרת לי, שאולי אינה הולמת במדויק. הציות ניכר בהן, גם בשנחאי הפראית. הן מסחררות את מושגי הלוקלי והגלובלי ומערבות ביניהם, יוצרות הוויות משתנות, סינגולריות, כלומר ניתנות לזיהוי, ועם זאת דינמיות להדהים. יותר מכל מה שאני מכירה. זו אינה הדינמיות המודרניסטית המתנהלת באופן דיאלקטי בין הישן לחדש אלא מציאות בתנועה מתמדת. וכל אותם מונומנטים אדריכליים שראיתי, בעלי הלה ונטוליה, עוצרי נשימה חלקם, דינם להיכנע לעוד-יותר. שחררו את הרסן והעולם הזה חוגג. ומשלם מחיר, לא רק של פערים חברתיים-כלכליים והזדקנות של שובע אלא גם של החופש להיאבק. והנה, המון רגעים קטנים שקרו לי בשוטטות ברחובות הערים האלה (ומתחמיהן), של מחוות אנושיות מרתקות, נוגעות ללב, מכעיסות לפעמים, הופכים את הקערה על פיה. וחוזר חלילה. הנאסי פדנג היה נורא טעים.

